

UOT: 338.43

**KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İNSTITUSİONAL İNKİŞAFI ŞƏRTLƏNDİRƏN
AMİLLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ****V. T. ƏMRAHOV, V. Q. MƏMMƏDOVA**
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Kənd təsərrüfatında istehsal istiqamətinin bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla formalaşdırılması aqrar siyasətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən hesab edilir. İstehsal və bazarla bağlı olan bu məsələnin təhlili göstərir ki, konyunktur dəyişiklikləri və istehsalın strukturu arasındakı əlaqənin səmərəliliyi kənd təsərrüfatında institusional inkişafı şərtləndirən başlıca şərtlərdəndir.

Açar sözlər: bazar konyunkturu, institusional dəyişikliklər, integrasiya, tənzimləmə, qiymətləndirmə, rəqabət.

Tarixən kənd təsərrüfatı əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində, sənayenin xammala olan ehtiyaclarının qarşılınmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. İqtisadiyyatın bu mühüm sferasında formalaşan istehsal münasibətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Həmin xüsusiyyətlər ilk növbədə kənd təsərrüfatı istehsalının təbii-iqlim amillərindən asılılığı ilə bağlıdır. Bundan başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması prosesində sosial-iqtisadi münasibətlərin formalaşması mexanizminə, eləcə də kənd təsərrüfatının istehsal strukturuna diqqət yetirmək vacibdir. Təhlil göstərir ki, aqrar sferada hazırkı istehsal münasibətləri üçün xas olan obyektiv xarakterli dəyişikliklər özünü büruzə verə bilər. Təcrübədə bazar konyunkturu iqtisadi münasibətlər sistemində hakim mövqe tutduğundan, bu proses kənd təsərrüfatında da əhəmiyyətli təsir mexanizminə malikdir (4). Adı çəkilən mexanizmlər məhsul istehsalı və satışı prosesinə əhəmiyyətli təsir etməklə, aqrar əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində bu və ya digər şəkildə özünü büruzə verir.

Aqrar sahədə sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi, o cümlədən bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə çevik təsir imkanlarının formalaşdırılması ölkənin strateji maraqları baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (1). Bu məsələnin təhlili göstərir ki, adı çəkilən iqtisadi münasibətlər sisteminin səmərəli şəkildə formalaşması institusional strukturların təkmil şəkildə inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının təşkilati və iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi mövcud olan institutların yeniləşməsinə istiqamətlənir. Qloballaşma prosesinin dərinləşməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminin xarakterindəki mövcud olan strukturların da davamlı olaraq təkmilləşdirilməsini özündə əks

etdirir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi hazırda həm elmi, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kənd təsərrüfatında institusional strukturların inkişaf meylləri.

Kənd təsərrüfatında institusional dəyişikliklərin yaranması institusionalizm nəzəriyyəsinə əsaslanan və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə malik olan iki təzahürü özündə birləşdirir. Birincisi, cəmiyyət üzvlərinin yaşayışında onların ideya və düşüncələrinin hakim mövqe tutmasını özündə birləşdirir. Bu isə nəticə etibarilə cəmiyyətdə mövcud olan məhsuldar qüvvələrin dəyişən şəraitə cavab reaksiyasını təmin edir. Başqa sözlə iqtisadi baxımdan yanaşdıqda, institusionalizmin mahiyyəti əhalinin geniş təbəqələrinin bu və ya digər dəyərin mənimsənilməsi ilə sıx bağlıdır. Əslində, cəmiyyətin mövcud olduğu və eləcə də, bu və ya digər dəyişən şəraitə uyğunlaşma prosesində ictimai münasibətlərin hakim mövqe tutmasını önəmli sayılır. İnstitusionalizm ideyaları daha çox sosial təkamül prosesi ilə sıx bağlıdır. Bu isə cəmiyyətdə insanların birgə yaşayış tərzini həyata keçirmələri üçün fikir və ideyaların uyğunlaşdırılmasını özündə əks etdirir. Ümumiyyətlə, cəmiyyət üzvlərinin təfəkkür tərzinin dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması, nəticə etibarilə sosial və iqtisadi institutların inkişafı kimi xarakterizə edilir.

İkincisi, cəmiyyətdə mövcud olan sosial-iqtisadi institutlar formal və qeyri-formal prinsiplərin, mexanizmlərin, norma və qaydaların davamlı kompleksi kimi səciyyələndirilir. Qeyd edilənlər əslində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sferalarının fəaliyyətinə və inkişafına da təsirsiz ötüşmür. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında adı çəkilən mexanizmlər bir qayda olaraq, fərdi və kollektiv təsərrüfat subyektlərinin inkişafında mühüm amil kimi dəyərləndirilir. Belə ki, kənd təsərrüfatı resurslarından istifadə edilməsi, kənd təsərrüfatında istehsal potensialının ayrı-ayrı elementlərinin yerləşdiril-

məsi, ixtisaslaşması ilə bağlı seçim imkanlarının reallaşdırılmasında bu mexanizmlərdən geniş şəkildə istifadə edilir.

İnstitusional strukturun inkişafını şərtləndirən amillər.

İnstitusional strukturlar, bütövlükdə iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin formalaşmasında spesifik amil kimi çıxış edir. İnstitusional yönümlü dəyişikliklər prosesi, kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına ciddi təsir imkanlarına malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatını bir sistem olaraq sosial və iqtisadi yönümlü bir institut kimi də xarakterizə etmək olar və bu strukturun spesifik təşkilati-hüquqi, sosial-psixoloji komponentləri mövcuddur.

İnstitusional qurumlar istehsal subyektləri arasındakı münasibətlərin formalaşmasında əhəmiyyətli funksiyalar yerinə yetirə bilər. Bu baxımdan onlar iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini, sosial formaların mövcudluğunu, istehsalın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə birləşdirir. Müxtəlif institusional qurumlarda təşkilati-hüquqi və sosial-psixoloji komponentlər arasındakı nisbət fərqli xarakter daşıyır və bu da hər bir institusional qurum üçün, əslində obyektiv xarakterik əlamət hesab edilir.

Araşdırmalar göstərir ki, cəmiyyətin mövcud olduğu bütün dövrlərdə institusional qurumların yaranması prosesində klassik institusional dəyişikliklərin özünəməxsus variantları və modelləri mövcud olmuşdur (3). Bu baxımdan institutların təbii təkamülü prosesi əslində müxtəlif amillərin təsiri ilə baş vermişdir ki, buna da ilk növbədə təbii, istehsal-texniki, mədəni, siyasi və dini amilləri aid etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişaf prosesində institusional qurumların formalaşması və inkişafı direktiv xarakter daşımamış, bilavasitə təkamül nəticəsində yaranmışdır. Ümumiyyətlə, institusional qurumlar sosial mühitə əhəmiyyətli təsir imkanına malik olmuşdur. Bütün bunlar son nəticədə qarşılıqlı əlaqəli strukturları da özündə birləşdirməklə, resurslardan səmərəli istifadə edilməsinə xidmət etmişdir. İnstitusional dəyişikliklərin baş verməsi əslində mövcud olan səmərəsiz qurumların öz fəaliyyətini dayandırması və tədricən yeni strukturlarla əvəz edilməsi ilə nəticələnmiş, müxtəlif mülkiyyət mənsibli təsərrüfat subyektlərinin formalaşması, onların davranışının forma və qaydalarının köhnə modellərinin müasir qaydalarla əvəz olunması ilə səciyyələnmişdir.

Dövlətin kənd təsərrüfatında institusional dəyişikliklər prosesinə təsiri bu sahənin spesifik xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Dünyanın əksər ölkələrində qanunvericilik aktları, həmçinin dövlətin

tənzimləyici funksiyaları institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsində hakim mövqe tutmaqdadır. İqtisadi və hüquqi tənzimlənmə istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyət, institusional dəyişikliklərin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir (2). Müasir şəraitdə institusional dəyişikliklər bir qayda olaraq təşkilati-hüquqi innovasiyalar formasında təzahür edir və bu, daha çox kütləvi xarakter almaqdadır.

İnstitusional dəyişikliklər, xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalının artırılmasında əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir və təşkilati-hüquqi innovasiyalar formasında özünü büruzə verməklə kütləvi xarakter daşıyır. Əslində bütün bunlar davamlı inkişafa mane olan amillərin aradan qaldırılmasına, eləcə də mövcud institutların səmərəsizliyinin aradan qaldırılmasına bilavasitə xidmət edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, institusional qurumlar bir sıra hallarda təkmil xarakter daşımır və nəticə etibarilə təşkilati-hüquqi komponentlərlə yanaşı, sosial-texnoloji komponentlərin də təkmil olmaması baxımından bütövlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə mənfi təsir göstərir.

Məlum olduğu kimi istehsalçının məhsul satışından əldə etdiyi mənfəət əslində, məhsulun reallaşdırılması prosesindən asılıdır. Bu isə institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi fonunda daha çox dövlətin iştirak imkanlarının genişləndirilməsini tələb edir. Belə ki, integrasiya yönümlü dəyişikliklər prosesində əslində məhsul satışı kifayət qədər liberal xarakter daşıyır və kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları bütövlükdə sahənin özünəməxsus destruktiv təzahürləri fonunda bazarın təşkilində bilavasitə iştirak edə bilmir. Daha doğrusu, əmtəə istehsalçılarının üzləşdikləri bazar problemləri ilk növbədə onların mülkiyyət hüquqlarının reallaşdırılmasında özünəməxsus çətinliklər doğurur (6). Bir sıra hallarda isə idxal kanallarının müqayisəli üstünlüklərə malik olması əmtəə bazarlarında qiymətlərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə, nəticədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının səmərəli geniş təkrar istehsal rejimində fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırır. Deməli, kənd təsərrüfatı istehsalının artırılmasını və onun institusional strukturlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsini səciyyələndirən amillərdən biri kimi sosial-iqtisadi institutların formalaşması hesab edilə bilər.

Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, institusional inkişafa istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesində dövlətin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət institusional dəyişikliklərin tənzimlənməsi prosesində iştirak edərkən tamamlayıcı və koordinasiyaedici fəaliyyətlə yanaşı, bir sıra hallarda özəl subyektlərin fəaliyyətinin əvəzləyicisi qismində də çıxış edir (5). Deməli, aqrar sahənin

səmərəli şəkildə fəaliyyəti, əslində institusional inkişafın tendensiyalarından asılı olaraq, bu və ya mühitin formalaşmasından bilavasitə asılıdır. İnstitusional mühitin mövcudluğu isə cəmiyyətdə institutların səmərəli fəaliyyətini və onların rəqabət institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə mühitində fəaliyyət göstərmək imkanlarının sıx bağlıdır. Qeyd edilənlər göstərir ki, iqtisadi genişləndirilməsini şərtləndirən başlıca amilə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı 2006, 380 s. 2. Allahvərdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı-2002, 447 s. 3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва 1997, 325с. 4. Попов Н.А. Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства. Москва-2001, 352 с. 5. Солдатова И.Ю. Микроэкономические основы аграрной политики государства, Ростов 1999, 420 с. 6. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı 2002, 220 s.

Оценка факторов институционального развития сельского хозяйства

В.Т.Амрахов, В.Г.Мамедова

Учитывание изменения, происходящие в рыночной конъюнктуре производственного направления сельского хозяйства является очень важной задачей в аграрной политике. Анализ данной задачи, связанной с производством и рынком показывают, что выгода связей между изменениями конъюнктуры и производственных структур является первостепенным условием выгоды институционального развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: рыночная конъюнктура, институциональные изменения, интеграция, регулирование, оценка, конкуренция.

The evaluation of the condition terming the institutional development of agriculture

V.T.Amrahov, V.Q. Mammadova

Taking into consideration the changes in the direction of the base conjuncture of the agricultural production the formation is considered one of the special and important tasks in the agricultural policy. The analysis of this task which is with the market show that efficiency of the connection between the conjuncture changes and production structure is one of the conditions terming the improvement institutional of the agriculture.

Key words: market conjuncture ,regulation, integration ,evaluation, competition .